

H KRITIKI MARXOVEGA POJMA »BÜRGERLICHE GESELLSCHAFT«
V OČRTIH KRITIKE POLITIČNE EKONOMIJE

1.

Za eno od interpretacij kritike politične ekonomije, ki so bile oziroma so še v navadi v teh krajih, je bilo značilno, da je brala Marxove spise kot kritiko socializma. Po eni strani se je trudila pokazati, kaj vse je Marx vedel in znal povedati o sodobnem socializmu in socialistih oziroma proti njim, po drugi pa rekonstruirati, kakšno vlogo je igrala kritika socializma pri konstituiranju kritike politične ekonomije. Rekli bi lahko, da je bil prvi pristop motiviran oziroma zainteresiran historično oziroma idejnozgodovinsko in drugi metodo-loško. V obeh primerih je šlo za dokaj naravnost politizirane poizkuse branja, ki so bili kritično nastrojeni do aktualne socialistične realnosti — večidel v ne povsem prevladani ali celo neoleninistično razviti tradiciji nove levice. Tako lahko ugotovimo, da se prvi — historični — pristop ni vedno izognil skušnjavi neposredne aplikacije Marxovih izjav na današnjo družbeno dejanskost. Kolikor bolj neposredna je bila taka aplikacija, toliko vulgarneje je zvenela; če pa se je trudila biti posredovana, je postala zagonetna in nerazumljiva. Obči rezultat takega postopanja je bila analitična hromost, komodnost mišljenja, ki je spominjala že na komedijo oziroma, če porečemo z Marxom, farso. Kar zadeva drugi pristop, bi lahko pripomnili, da se bodisi ni prebil dlje kot do prisvojitve Marxovega polemičnega stila, manire, v kateri je Marx polemiziral oziroma kritiziral /in tega ne mislimo pohvalno/, bodisi je moral prignati v obup, ker je ali skušal inkorporirati v Marxovo metodo njej tujo vsebino ali jo podaljšati v drugo/novo historično dejanskost, pri tem pa vendarle ostati — kot se lepo moralistično reče — zvest staremu mojstru.

2.

Marxovo kritiko socializma v *Očrtih* lahko povzamemo s trditvijo, da sodobni socialisti niso bili sposobni razumeti »elementarne predpostavke *bürgerliche Gesellschaft*« /p. 149/ — v *H kritiki politične ekonomije* je govor o »elementarnem nesporazumu« /MEW 13, p. 69/ — in, konsekventno, »motenj«, ki so ji »immanentne« /p. 172/. Od tod izhaja, tako Marx, njihova »abotnost«, ko

»hočejo socializem prikazati kot realizacijo idej *bürgerliche Gesellschaft*, ki jih je izrekla francoska revolucija« /p. 171/.

Interpreti niso navezovali samo na to, če tako rečemo, eksplicitno kritiko socializma, temveč so celotno delo razumeli kot podjetje, ki je kritično do slehernega socializma. Takšni bralni oziroma interpretacijski nastavki niso pretirano številni, zato pa so zelo poučni. Za izdelavo, še bolj pa za razmislek o možni marksistični teoretski ali politični strategiji oziroma o njenem dosegu, na eni strani, in za analizo ter oceno socializma, na drugi, so temeljnega pomena.

Omenti želim samo interpretaciji, ki sta po mojem mnenju odšli najdlje v tej smeri. Obe sodita v tisto marksistično tradicijo, ki so jo vladajoče marksistične razprave vsaj podcenjevale, če že ne ignorirale. Prva je na začetku te tradicije, druga na njenem koncu. V mislih imam razpravo Maria Trontija *Marx, forza-lavoro, classe operaia*, napisano pred dvajsetimi leti, in Antonia Negrija delovni zvezek ob *Očrtih, Marx oltre Marx*, ki je izšel konec 70. let. Prikaz, ki sledi, je komaj kaj več kot navajanje gesel.

Tronti je z akribično analizo Marxovih tekstov dospel do interpretativnega vpogleda, kritično uperjenega proti socializmu, da je udejanjeni socializem zadnja faza kapitalizma: kapitalistična družba, sestavljena samo iz delavcev, družba pod realno oblastjo kapitala, vendar brez formalnega kapitalističnega razreda: popolna razredna diktatura nad delavci /Tronti, p. 158/. Govori o delavski oblasti kapitala in o socializmu kapitala — kot edinem socializmu, ki se je doslej upodobil: o sistemu izkoriščanja, ki ga sestavljajo samo izkoriščani, brez izkoriščevalcev /ib./. Boljševiki so po njegovem fiziokrati socializma, manjkal jim je jasen pojem delavskega razreda in njegovih najvišjih organizacijskih potreb. Zato je moral prvi historični poskus izgradnje socializma končati v delavski reprodukciji kapitalističnega sistema /p. 177/, politična moč/oblast kapitala je privzela formo delavske države, delavci so v svojem imenu izvajali razredno diktaturo nad samimi sabo. In če je — se pravi, ker je — posredovanje kapitala z delavci vselej obstajalo, je treba dodati, da to posredovanje funkcionira v današnjem kapitalizmu kot boj, v današnjem socializmu pa kot zakon. Socialistična država se prikazuje kot sklenjena pravna organizacija pasivnosti. /p. 226—227./

Kar povezuje Trontija in Negrija — ne glede na njuna biografska razhajanja — je zavračanje afirmativne recepcije zakona vrednosti. V tem, se pravi v tej afirmaciji, vidita jedro socializma. Tronti je želel dokazati, da je zakon vrednosti s stališča kapitala oziroma njegove znanosti, znanosti kapitala, ekonomska zmota. Trdil je, da zakon vrednosti za Marxa ni bil ekonomski zakon, temveč politična teza, revolucionarno geslo. Zaradi tega je bil vsak poskus opravičevanja Marxove teorije vrednosti, vsaka njena obramba, kolikor se je odigravala na objektivnem področju ekonomije, politično neproduktiven /p. 224/. Da bi prevladal ta objektivizem, je Tronti razvil »strategijo zavračanja«, ki doseže vrh v boju proti delu. Negri je skušal izpeljati obrat, ki bi omogočil to negativno določeno rešitev zastaviti pozitivno, in v tem smislu se je odpovedal nekaterim temeljnim kategorijam Marxove kritike politične ekonomije in jih nadomestil s svojimi. Delovna sila je postala invencijska sila, osvoboditev izpod izkoriščanja osvoboditev delavske invencijske sile, zavračanja dela proletarsko samoovrednotenje. /Prim. *Marx oltre Marx*, 8. predavanje; *Dominio e sabotaggio*./

In če je že Tronti odpravil vulgarno socialistično pojmovanje o nasprotju med delom in kapitalom, s tem da je to nasprotje prekonceptualiziral in zapadel kot delavskemu razredu lastno, imanentno protislovje, je šel Negri še korak dlje. Konceptualizirati je skušal ločitev, separacijo med delom in kapitalom, dela od kapitala. /*Marx oltre Marx*; prim. Coriat, p. 95/

Oba avtorja sta, menim, prišla do meja Marxovega in marksističnega mišljenja. Obadva sta utemeljila svoje teorije v branju Marxa in obadva sta ostala marksista. Kar utegne biti zanimivo za našo temo, je dejstvo, da sta tako Tronti kot Negri pripisovala pri tem centralno mesto v Marxovem opusu prav *Očrtom*. Oba sta ostro kritizirala socializem, in sicer v imenu komunizma in proletarske revolucije, njuno teoretsko utemeljitev pa sta našla v Marxovem delu. Marksizem sta pojmovala kot kritiko tradicionalnega socializma. Konsekventno sta obadva upala, da bosta lahko v marksizmu utemeljila novo socialistično strategijo, da bosta lahko sodobne emancipacijske boje utemeljila marksistično.

3.

S tem smo prišli do točke, ko bi moral pokazati karte. Če povedano povzamem, je mogoče reči, da pojmovanje marksizma oziroma kritike politične ekonomije kot kritike socializma pripelje do meja marksizma. Vprašanje je zdaj, kako naj razumemo to pripeljanje-do-meje. Kje in kako naj začrtamo to mejo — če je kaj takega sploh treba storiti?

Ni toliko vprašanje, ali pojmovanje kritike politične ekonomije, ki je kritično nastrojeno do socializma, pelje k reviziji kritike politične ekonomije in marksizma, kolikor vprašanje analitičnega in interpretativnega dosega takega /veliko bolj vzhodnosrednjeevropsko kot bernsteinovsko razumljenega/ revizionizma. Ni toliko vprašanje, ali je potrebna kritika tradicionalnega socializma, kot vprašanje, če taka kritika lahko ostane kritika *tradicionalnega* socializma (ali pa bo morala prerasti v kritiko socializma).

Moja hipoteza je, da je ne le treba brati Marxov marksizem kot kritiko tradicionalnega socializma, marveč da je treba njega samega kritizirati kot tradicionalni socializem. »Trdo jedro«, ki Marxov marksizem določa kot tradicionalni socializem, je Marxovo pojmovanje /oziroma nepojmovanje/ t. i. *bürgerliche Gesellschaft*.

Kako je *bürgerliche Gesellschaft* pojmovana v *Očrtih*? Razločujemo lahko historično in logično konstitucijo in prikaz pojma, ki se popolnoma ujemata. *Bürgerliche Gesellschaft* je »družba svobodne konkurence« /p. 21, 89/; »družba, ki temelji na menjalni vrednosti« /p. 92/, se pravi družba, katere »elementarna predpostavka« je, da »delo neposredno producira menjalno vrednost, torej denar« /p. 149/; njen »temelj« je »kapital« /p. 246/, ustvari jo »šeše /erst/« kapital /p. 322/. *Bürgerliche Gesellschaft* je »najrazvitejša in najraznolikejša historična organizacija produkcije« /p. 40/; njeno »otroško obdobje« je 16. stoletje /p. 733/, »zasnavljala« /natančneje: »predpripravljala«/ se je »od 16. stol. dalje«, »v 18.« pa se je »z velikanskimi koraki približala svoji zrelosti« /p. 21/; njena »najmodernejša bivanjska forma« so Združene države Amerike /p. 39, prim. p. 4/, medtem ko v Angliji ne eksistira »čisto, svojemu pojmu ustrezno, sama sebi adekvatno« /p. 4/, v Franciji pa obstaja le v »okrnjeni formi« /p. 7/. Vsebinsko gledano je *bürgerliche Gesellschaft* nastala z »razkrojem fevdalnih družbenih form«, občestva, tako, da je posameznik pretrgal »naravne vezi« in

poslej »različne forme družbene povezanosti stopajo posamezniku naproti kot golo sredstvo njegovih privatnih smotrov« /p. 21—22; prim. p. 378—415/. »Teoretski izraz« najde *bürgerliche Gesellschaft* »v moderni ekonomiji«, medtem ko je nasprotje »moderne ekonomije« »socializem in komunizem« /p. 4/.

Menim, da gre za ekonomistično pojmovanje *bürgerliche Gesellschaft*, za ekonomistično redukcijo pojma /v tem pogledu ni načelne razlike med t. i. zgodnjimi deli in Očrti/. Zgodovina *bürgerliche Gesellschaft* je identificirana z zgodovino buržoazije; z zgodovino akumulacije kapitala; *bürgerliche Gesellschaft* je zenačena z industrijsko družbo in »omejena na družbo 18./19. stoletja, ki jo je obvladovalo meščanstvo« /Riedel, p. 789/. Z drugimi besedami, Marx enači *bürgerliche Gesellschaft* z »bürgerlich-kapitalistische Gesellschaft« /tako skuša precizirati pojme Hahn, p. 25/, »civil society« /zivilne Gesellschaft, kot so začeli prevajati posamezni nemški avtorji zlasti po »poljskih dogodkih« — prim. Fenchel/Pietsch; prevod Konrádove *Antipolitike*; prevajalka Michnika uporablja francoski »société civile«, p. 55/ razveže preprosto v »bourgeois society«.

Ta naš razgovor seveda ni prava priložnost za prikaz Marxovega pojmovanja *bürgerliche Gesellschaft* in za kritiko njegove — pravzaprav neeksistentne — teorije *bürgerliche Gesellschaft*. To je projekt, na katerem delajo v zadnjih letih številni avtorji, in med rezultati njihovega dela so tudi ugotovitve, da je Marx poenostavil historični nastanek *bürgerliche Gesellschaft*; da je ta pojem v primerjavi z novoveško tradicijo političnih in socialnih teorij omejil, skrčil, osiromašil; da so v teoretski konstrukciji pojma nekatere nezadostnosti, zlasti ekonomski in razredni redukcionizem, in da imajo te nezadostnosti kapitalne teoretske in tudi praktično-politične konsekvence. Na drugi ravni so odkrili »civilno družbo« novi družbeni boji in gibanja, tako na Vzhodu kot na Zahodu, in praktično proizvedli nova določila pojma *bürgerliche Gesellschaft* oziroma dokazali nevdržnost nekaterih tradicionalnih.

Vendar ne želim opozarjati na to problematiko iz konjunkturnih razlogov. Menim namreč, da gre za vprašanja, ki sicer niso odločilnega pomena za nova družbena gibanja, zato pa za marksizem. Če marksizem ne bo sposoben razviti teoretske senzibilnosti /kajpak ne policijske/ za »civilno družbo«, bo za aktualne družbene boje in gibanja izgubljen. Vprašanje pa je, ali marksizem lahko razvije emancipacijsko teorijo *bürgerliche Gesellschaft*, ali lahko v svoji »meščanski družbi« najde »civilno«, ki ni identična z meščanskostjo in kapital-skostjo in ki je ni mogoče /»brez ostanka«/ zreducirati na razrednost, ne da bi prenehal biti marksizem. Osebnost se mi zdi mnogo pomembnejše moči misliti o »civilni družbi« — in, če se že hoče, sodelovati v novih družbenih bojih — kot pa si razbijati glavo s tem, ali kdo počne to kot marksist, exmarksist, nemarksist, postmarksist etc.

Naj sklenem: s svojim prispevkom sem želel nakazati, da bi nas Očrti kritike politične ekonomije lahko spomnili na to, da bi potrebovali tudi očrte demokratične civilne družbe. Tiha, čeprav ne skrita predpostavka tega nakazovanja je bila, da je treba problematizirati izhodiščno načelo Marxove kritike politične ekonomije /in tudi filozofije zgodovine/, po katerem je treba »anatomijo *bürgerliche Gesellschaft* iskati v politični ekonomiji« /MEW 13, p. 8/.

Citirana literatura:

- Coriat, Benjamin, »L'opéraisme italien«, *dialectiques*, št. 30, jesen 1980.
/Fenchel, Reinhardt, Pietsch, Anna-Jutta, *Polen 1980—1982. Gesellschaft gegen den Staat*, SOAK, Hannover 1982./
Hahn, Manfred, *Historiker und Klassen*, Campus, Frankfurt/Main-New York 1976.
/Konrád, György, *Antipolitik*, Suhrkamp, Frankfurt/Main 1984./
Marx, Karl, »Bastiat und Carey«, MEGA² II/1.1, Dietz Verlag, Berlin 1976.
Marx, Karl, *Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie*, MEGA² II/1.1, 1.2., Dietz Verlag, Berlin 1976.
Marx, Karl, *Zur Kritik der politischen Oekonomie*, MEW 13, Dietz Verlag, Berlin 1975.
Riedel, Manfred, »Hegels Begriff der bürgerlichen Gesellschaft und das Problem seines geschichtlichen Ursprungs«, v: Riedel, Manfred, ur., *Materialien zu Hegels Rechtsphilosophie*, zv. 2, Suhrkamp, Frankfurt/Main 1975.
Negri, Antonio, *Il dominio e il sabotaggio*, Feltrinelli, Milano 1980.
Negri, Antonio, *Marx oltre Marx*, Feltrinelli, Milano 1979.
/Michnik, Adam, *Polnischer Frieden*, Rotbuch, Berlin 1985./
Tronti, Mario, *Operai e capitale*, Einaudi, Torino 1980.